

KAS KIIVITAJA LAHKUMINE EESTIST ON MUUTUNUD HILISEMAKS?

Jaanus Elts

Eesti Ornitoloogiaühing, pk. 227, 50002 Tartu

Kokkuvõte. Internetiküsitluse ja vaatlusankeetide abil koguti infot kiivitaja (*Vanellus vanellus*) hilistest vaatlustest 1991.–2001. aastal. 95% kiivitajatest vaadeldi novembris ja vaid 5% detsembris, kõik suured kogumid esinesid novembri esimesel poolel. Viimased kiivitajate kohtamised jäid 10. novembri ja 16. detsembri vahele ning keskmine hiliseim vaatlus tehti 15. novembril. Detsembrikuiste vaatluste osakaal oli viimasel aastakümnel praktiliselt võrdne 1949.–1986. a. kogutud ornitofenoloogiliste andmetega. Pikaajalises perspektiivis on kiivitaja lahkumine meilt muutunud siiski hilisemaks, kui eeldada, et lahkumisvaatluste kvaliteet on läbi aastate püsinud enam-vähem stabiilsena.

Sissejuhatus

Kiivitaja (*Vanellus vanellus*) rändab suuremalt osalt meie territooriumilt ära juba septembris ja oktoobris. Esimesena lahkuvad kiivitajad Kagu-Eestist, tehes seda keskmiselt juba 8. septembril, küllalt vara minnakse ka Kesk-Eestist – 13. septembril. Meie läänesaartelt lahkutakse keskmiselt alles 13. oktoobril, seega siis võrreldes sisemaaga umbes kuu aega hiljem (Elts & Aua 1997).

Hiljem kohatakse liiki peamiselt pehme kliimaga rannikualadel. Näiteks on kiivitaja hilist rännet Matsalu lähel 1958. aastal pikemalt kirjeldanud O. Renno (1961). Sellel suhteliselt soojal sügisel hilines mitme linnuliigi äraränne ning kiivitajasalku vaadeldi piirkonnas kogu oktoobri jooksul ja veel novembri esimesel poolel. Puise ümbrus oli hilja läbirändavatele kiivitajatele puhke- ja toitealaks, kus oktoobris-novembris vaadeldi kokku vähemalt 267 isendit.

Kiivitaja oli Eesti Ornitoloogiaühingu aasta lind 2001. Kampania käigus koguti teavet ka kiivitaja hiliste vaatluste kohta, käesolevas ülevaates võetakse saadud andmed kokku. Lisades juurde senised kiivitaja lahkumisaastad, mis pärinevad ornitofenoloogiliste vaatluste kokkuvõtetest, püütakse teada saada, kas kiivitaja lahkumine Eestist on muutunud hilisemaks.

Materjal ja meetodika

Autor küsis 2001. aasta sügisel internetiküsitluse teel Linnuhuviliste listi lugejatele infot pärast oktoobrit tehtud kiivitajavaatlustest. Paluti üles märkida vaatluskoht ja -aeg, lindude arv ning vaatleja arvamus linnu tervisliku seisundi kohta. Kirjas oli palutud teatada ka eelmiste aastate vaatlustest, seepärast laekus andmeid tagasiulatuvalt kuni aastani 1991. Käesolevasse ülevaatesse kaasati ka aasta linnu kampaania käigus laekunud ankeetvastused novembri- ja detsembrikuistest kohtamisjuhtudest.

Lahkumise muutuste analüüsiks otsiti avaldatud fenoloogiliste vaatluste andmetest (Rootsmäe & Rootsmäe 1974, 1978, Rootsmäe 1991) välja iga aasta kõige hilisemad vaatlused 1949.–1986. aastast ning ühendati see andmestik küsitluse teel saaduga. Sügiseseid lahkumisvaatlused on alati olnud vähem populaarsed kui kevadised saabumisvaatlused, seepärast pole need ühtlaselt kogu maad katnud. Kõige viimasena kohatakse linde enamasti ikka Lääne-Eestis, niisiis ei tohiks andmestike ühendamisel tekkida suurt viga, kui võrreldakse üksnes iga aasta kõige viimaseid vaatlusi.

Tulemused ja arutelu

Lahkumine eelmisel kümnendil

Küsitluse tulemusena laekus 30 vaatlust Lääne-, Pärnu-, Hiiu- ja Saaremaalt ning registreeritud lindude arv oli ühtekokku ligi 4000 kiivitajat (joonis 1). Põhiline osa tähelepanekutest pärines novembrist: 22 vaatlust kokku üle 3760 linnu kohta, seega 95% kohatud kiivitajatest. Kõik suured kogumid (üle 100 isendi) esinesid novembri esimesel poolel. Näiteks kohtas Kaido Vikat 1. novembril 1998 Läänemaal Põgaris 462-isendilist rändpeatusel olevat salka ning 10. novembril 1991 vaatlisid *Viron Lintuseura* mehed Läänemaal Haekas kiivitajasalka 630 linnuga. Eriti suurt kogumit kiivitajaid on vaadeldud Matsalu looduskaitsealal Rannu all 2. novembril 2001, mil Eve Mägi hindas nähtud lindude hulgaks 2000 isendit! Keskmise salga suurus novembris oli 170 lindu ja mediaan, mis on vähem mõjutatud üksikutest suurtest salkadest, 25 lindu.

Detsembris nähti 5% kiivitajatest. Salga suuruseks oli siis keskmiselt 26 lindu ning mediaan 15 lindu. Seejuures pärineb valdav osa detsembrivaatlustest 2000. aastast (7 vaatlust) ja üks vaatlus on 1997. aastast. Tähelepanuväärselt suurt hulka vaatlusi 2000. aastast võib seostada erakordselt pika ja sooja sügisega, mis võimaldas lindudel kauemaks siia jääda, kuid ei saa välistada ka vaatlejate suuremat aktiivsust sel perioodil (tänu pehmele sügisele käidi pikemalt ja sagedamini väljas!).

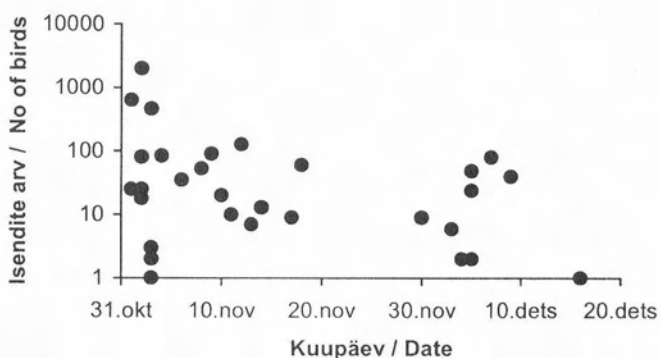
Käesoleva materjali põhjal jäi aastatel 1991–2001 kiivitaja hiliseim kohtamine Eesti mereäärsetel aladel 10. novembri ja 16. detsembri vahele ning keskmine hiliseim vaatlus tehti 15. novembril. Kõige hiljem

vaadeldi kiivitajaid 16. detsembril 2000 Sõrves, kui nähti peatumas kahte isendit.

Laekunud vaatluste puhul ei olnud kordagi tegemist linnu visuaalselt hinnatava tervisliku hälbega. Seega võib arvata, et ka veel detsembris meil esinevad kiivitajad lihtsalt viivitavad ärarändega. Küll tasub meeles pidada, et mere äärde välja jõudnud linnud peavad hakkama sellest üle lendama. Meie varatalvised heitlikud ilmad võivad sundida linde paigal püsima kauem, kui linnud seda ise tahaksid ning vahel peavad linnud ootama sobivat rändeilma nädalaid. Ka konkreetse materjali puhul nähti kõige viimaseid linde valdavalt Saaremaal, kus nad peavad ootama rändeks piisavalt head ilma, et meretõke ületada.

Muutused viimasel poolsajandil

Ornitofenoloogiliste vaatluste alusel nähti 1949.–1986. a. viimaseid kiivitajaid Eestis sõltuvalt aastast 24. septembrist 23. detsembrini, keskmiselt 8. novembril. On huvitav vaadata, kas viimaste aastate hilised vaatlused on tõepoolest hilisemad, kui eelmiste aastakümnete vaatlused. Joonisel 2 on ühendatud internetiküsitluse ja fenoprojekti käigus saadud andmed iga aasta viimastest kiivitajavaatlustest. Selgub, et väga hiliseid vaatlusi on saadud ka varasematel aastatel ning kaks daatumit – 18. detsember 1972 ja 23. detsember 1960 on koguni hilisemad kui viimase kümnendi andmed. Pikaajaline trend on tõusev ja usaldatava keskmise tugevusega ($r = 0,448$; $p < 0,001$).

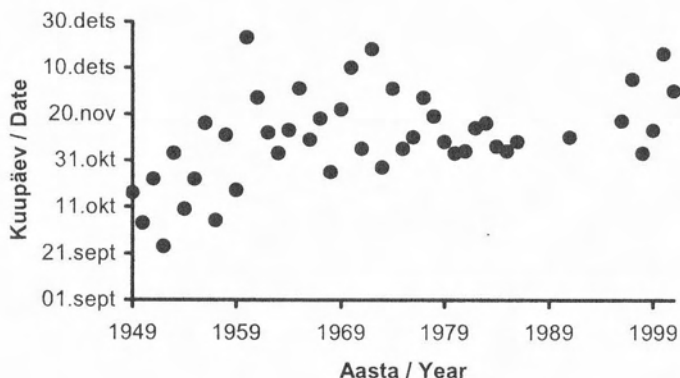

Joonis 1. Kiivitaja hilised vaatlused Eestis 1991.–2001. a. (30 vaatlust kokku ligi 4000 isendi kohta). NB – ordinaatteljel on kasutatud logaritmilist skaalat.

Figure 1. Late autumn observations of Lapwings in Estonia, 1991–2001 (30 observations about a total of 4000 birds). Note the logarithmic scale of the y-axis.

Teatud viga kiivitaja lahkumisaegade muutuse hindamisel võivad põhjustada erinevused vaatlusintensiivsuses ja -kvaliteedis. Näiteks on küsitavad viimaste kiivitajate kohtamisdaatumid septembrikuust. On alust arvata, et tänu vaatlusvõrgu piiratusele sõjajärgsetel aastatel jäid hiliseimad linnud siis tegelikult registreerimata. Kui algandmetest jätta kõrvale enne 1960. aastat tehtud vaatlused, jääb trend küll tõusvaks, kuid on nõrk ja pole usaldatav. Võib ka oletada, et viimasel kümnendil on vaatlusintensiivsus kasvanud just tänu soome linnuvaatlejate suurenenud hulgale. Samas tasub meeles pidada, et ka meie fenovaatlemise aktiivsus on aastate jooksul kõikunud mitmeid kordi, kusjuures see oli populaarseim 1970. aastate teisel poolel (Ader & Keskspaik 1994).

Detsembrikuiste vaatluste osakaal oli fenovaatluste alusel 27% (vaatlusjuhte), küsitlusega saadud näitaja viimase kümnendi kohta praktiliselt sama – 25%, seega võib tõdeda, et vähemasti väga hiliste vaatlusjuhtude sagedus pole viimastel aastatel tõusnud. Pealkirjas püstitatud küsimusele võib vastata, et kiivitaja hilised vaatlused ei ole sagenenud, aga kui eeldada, et sügiseste vaatluste populaarsus on läbi aastate püsinud enam-vähem ühesugune, on kiivitaja lahkumine meilt pikaajalises perspektiivis muutunud hilisemaks.

Joonis 2. Kiivitaja iga aasta hiliseimad vaatlused Eestis, kuni 1986 avaldatud fenovaatluste ja 1991–2001 küsitluse alusel.

Figure 2. The annually latest autumn observations of the Lapwing in Estonia, according to the published data (up to 1986) and special questionnaires (1991–2001).

Tänuavaldused. Käesoleva ülevaate koostamiseks saatsid oma andmeid Leho Aaslaid, Mika Bruun, Sampsa Cairenius, Margus Ellermaa, Risto Lammin-Soila, Eedi Lelov, Lauri Mäenpää, Eve Mägi, Gustav Nordenswan, Jan Nordblad, Timo Pettay, Matti Rekilä, Indrek ja Jaak Tammekänd, Ira Teräspuro, Kaido Vikat. Eriti suur tänu Matti Rekiläle, kes vahendas teiste soomlaste tehtud vaatlused! Samuti avaldab autor tänu Eve Mägile ja Ülo Välile soovitude eest käsikirja parandamiseks.

Has the departure of Lapwings become later in Estonia?

The Lapwing (*Vanellus vanellus*) was the Bird of the Year of the Estonian Ornithological Society in 2001. As a part of the campaign, data about latest autumn observations in 1991–2001 were collected via Internet and special questionnaires. Thirty observations about a total of 4000 individuals were received from western Estonia (Fig. 1). None of the observed birds had visually detectable conditional deviations. Ninety-five percent of the Lapwings were reported in November and only 5% in December; all large congregations occurred in the first half of November. The average flock size was 170 individuals in November and 26 individuals in December (medians 25 and 15, respectively). The last observations were made between 10 November and 16 December, the average of the latest observations being 15 November. The share of the observations from December in the last decade was comparable to the published data from the period 1949–1986 (Rootsmäe & Rootsmäe 1974, 1978, Rootsmäe 1991). In contrast, according to the annually latest observations and assuming that observation quality has remained more or less the same, Lapwings seem to depart later now (Fig. 2; $r=0.448$; $p<0.001$). However, it is also possible that after the Second World War the latest Lapwings were not detected because of restricted activity of observers.

Kirjandus. Ader, A. & Keskaik, J. 1994: Ornitofenoloogilise materjali kasutamise võimalused seires. *Hirundo* 2/1994: 16–23. — Elts, J. & Aua, J. 1997: Kiivitaja ja põldrüüdi sügisese koondumisest ning rändest. *Loodusevaatlusi* 1995/1996: 178–192. — Renno, O. 1961: Kiivitaja hiline ränne Matsalu lähel 1958. aasta sügisel. *Ornitol. kogumik* 2: 248. — Rootsmäe, I. & Rootsmäe L. 1974: Rändlindude lahkumine Eestist 1947–1966. Eesti Loodusuurijate Selts, Tartu. — Rootsmäe, I. & Rootsmäe L. 1978: Rändlindude lahkumine Eestist 1967–1976. Abiks loodusvaatlejale 73, Tartu. — Rootsmäe, L. 1991: Rändlindude lahkumine Eestist 1977–1986. Abiks loodusvaatlejale 90, Tartu.